فۆیەرباخ: پڕۆژەی فەلسەفەیەکی نوێ

هانز مارتین زاس
له ئەڵمانییەوە: پ. د. حەمید عەزیز
(زانکۆی سەلاحەددین- کۆلێژی ئاداب)

(٢- ٢)

تا ئێستا هەوڵی یەکخستنی هەردوو جەمسەری پراکتیک و تیوری هیچ کاتێک نەبووەتە مایەی ئەوەی ئێمە لەگەڵ خۆماندا یەک بین، لەگەڵ جیهان و لەگەڵ هەڵکەوتی دەوروبەردا یەک بین و بگونجێین.

ئێمە خۆمان لەگەڵ خۆماندا و لەگەڵ جیهاندا بەشتێکی تری سێیەم یەک دەبین، ئێمە هیچ کاتێک ناگەینە سەرچاوە، ئێمە هەمیشە لە جیاتی بەرهەمهێنەر، هەر بەرهەممان هەیە، ئێمە ئەو دنیایەی ترمان هەیە، ئەگەر هیچی تر لە دەرەوەماندا نەبێ ئەوە لە ناخماندایە، ئێمە خۆمان هەمیشە لە شپرزەیی دووبەش بووندا، لەنێوان ژیان و فەلسەفەدا، لەنێوان پراکسیس و تیوریدا دەبینینەوە (٢٨)، ئیتر ئەگەر بابەتی گەوهەریی پراکسیس لە هەمان کاتدا بابەتی گەوهەری و ڕەهای تیوری بێت، ئەوە دوو ڕەنگی و دابەشبوونی فەلسەفە و ژین کۆتایی دێت و نامێنێ، جێگیر بوونی پراکسیس بۆ تیوری وا دەگەیەنێ کە ئەو لەگەڵ ئەو بنەمایەدا دێتەوە: ((مرۆڤ لە گەوهەردا گەوهەرێکی هەستەکی ژیرە)) (٢٩) لە کتێبی چەند بیرۆکەیەکی سەرپێی گاڵتەجاڕیی لە فەلسەفەدا دەربارەی پێوەندی نێوان نووسەر و مرۆڤ ساڵی ١٨٣٤ز گیان (ژیر) و خۆشەویستیی جەستەیی وەک چەند لقێکی قەدێک دیاری کراوە، ئەمەش

ڕاستە کە دەیەوێ وێنەی ئەو لابردنە ڕوون بکاتەوە (٣٠).

تیوری (بێگوناحی و پاکی) ژیان کەم دەکاتەوە، بەڵام ئەو لە دەستدانە و بە کەم دانانی ئەو پاکی و بێگوناحییە وەک تەرازوو گرتنێک بە سایەی هۆشیاری ژیانەوە کە بەهۆیەوە مرۆڤ وەک نووسەر بە یەکەم دادگایی دەربارەی خۆی، بیروبۆچوونەکانی و هەست و تێبینییەکانی دادەنێ، نووسەرە ڕاستەقینەکان ئەوانەن سەرزەنشتی ویژدانی مرۆڤایەتی دەکەن، ویژدان بە جۆرێکی دیکەی جیا لەوەی دەردەکەوێ شمەک دەردەخات، ئەو میکرۆسکۆپە، شت گەورە دەکات بۆ ئەوەی ئەمانە بۆ هەستە کۆڵەوارەکانمان ڕوون بکاتەوە و بتوانرێ بناسرێن و بزانرێن.

((ئەمە میتافیزیکی دڵە))، بەڵام نەک بۆ فەیلەسووف، نەک بۆ هیگڵ و ڤۆڵف کە سەر بە ڕێبازی ژیرەکی و هزرمەندی تیوریستیانەن، ئەوان نموونەن!، بەڵکوو بۆ ئەو نووسەرەی کە هیچ ئاستەنگ و بەربەستێکی میتودەیی، سنوورەکانی کۆلێج و سکوڵەکان تەنگەبەر و تەنگەتاوی ناکەنەوە، بۆ فۆیەرباخ گیان و ژیری ئازاد و ڕەخنەگرانە بەرجەستە دەکەن.

لەلایەکەوە ژیر (گیان) هەیە Geist بۆ ئەوەی کڵۆڵییە تایبەتییەکەی خۆی پەردەپۆش بکات، کۆسپوتەگەرەی بەردەم ((بەرچاو تەنگییەکەی)) وەک کۆسپوتەگەرە ((ژیری تامەزرۆ)) نیشان دەدات، لەلایەکی دیکەوە، ژیر (گیان) کە هاووڵاتییەکی ئازادی جیهانە لە ناخەوە بەرانبەر بە هێزی ژین و تێروپڕی پاڵ دەنرێ، دەکرێ وەک نموونە ناوی سوکرات و دیکارت بهێنرێن.

ئەوەی ساڵی ١٨٣٤ز وەک ئەرکی سەرشانی نووسەری دەستڕەنگینی کەمدوێ، قسەی لێ

فۆیەرباخ

کراوە: پرۆگرامەکەی فەلسەفەی نوێیە: بەڵام ساڵی ١٨٤١- ١٩٤٣ ئەرکی ژیر پتر تەسک و تەنگەبەرتر لەو بایەخەیدایە کە بۆ ئازادی مرۆڤ هەیەتی، لە سایەی ڕێبازی هەستەکیدا، سەرنج دراوە (٣١). ناوونیشانی فەلسەفەی نوێ ((مرۆڤە)) تۆی خوێنەرە، هەروەک چۆن ڕۆسۆ لە توێژینەوەکەی ساڵی ١٧٥٠زدا ڕووی گوفتاری کردووەتە ئەندامانی ئەکادیمی، نەک وەک زانایان، بەڵکوو ڕووی لە مرۆڤ کردووە، ڕووی لە مرۆڤە چاکەخواز و چاکەکار و ڕاستودروستەکان کردووە (٣٢)، ئیتر ئەمەیە خەسڵەت و ناوونیشانی نووسینەکانی زانایان و هی تێزە پرۆگرامییەکانی مرۆڤ، مرۆڤ لەنێو ناخی زانادا، لەنێو لاهووتیاندا لەنێو ئیمانداراندا، پێش هەموو شتێک ئەو مرۆڤەی بە کردەوە ئیمان و باوەڕی لە دەست داوە و بێ ئیمانە! ئەو مرۆڤەی لە تیوریدا خۆی بەلایەنگری کڵێسە، یان سەر بە ڕێبازێکی فەلسەفە هەژمار دەکات.

- پرۆگرامی فەلسەفە نوێیەکە وەک چۆن ساڵی ١٨٤٢- ١٨٤٣ز نیشان دراوە، هیچ جۆرە نەزم و سیستمێک تێیدا ڕەنگ نەڕێژراوە، بەڵام پرۆگرامەکە لێرەدا، یان لە جێگایەکی تر، تۆزێک جێگیر و کۆنکرێتیترە، بابەتی سەرەکی بەرهەمەکانی دیکەی فۆیەرباخ - بەپێی چەندێتیش- نووسینە زۆر و زەبەندەکانی ڕەخنەکردنی ئایینە کە بە هیچ جۆرێک دەستبەرداری دەستپێک و ڕەخنەکردنی ئایین نابن و ئەو دەڤەرە بەجێ ناهێڵن، پتر هەمیشە تێیاندا کۆشش کراوە پشت ئەستوور هەمیشە بە کەرەستەی نوێ خوازراو کە ((سروشت)) بە دڵنیاییەوە بکەن بە گەوهەری ئایین (٣٣ - ٣٤).

لە ساڵی ١٨٦٦ز فۆیەرباخ کۆشاوە لەسەر بنەمای پاڵنەری بەختەوەریی (من- ماف) و تۆ (ئەرکی سەرشان) بنەما بنەڕەتییەکانی ئاکار ڕەنگ بڕێژێ و بنیاد بنێ. خواست و پاڵنەری بەختەوەری یەک شتن، ئیتر بۆیە ئەو ئازادییەی لەسەر بنەمای بەختەوەری دامەزراوە، هێزێکی گەلییە و بەربەرەکانی لێ ناکرێ. ئاکار (مۆراڵ) لە پێوەندی و بەیەکەوە گرێدانی (من) و (تۆ) دەکەوێتەوە ((چاکەکاری ئارێ کردن و بەدکاری ناکردنی بەختەوەرییە. بەمە قانوونی ئاکاری دادەمەزرێ و دەستەبەر دەبێ، هەروەها بەختەوەری (تۆ) دابین دەبێت، ئەرکی ویژدان، ویژدان خۆی لەوە بەولاوە نییە کە ((هی من)) دەچێتە جێگای (من) کە تۆی ئازار داوە، لەوە بەولاوە نییە کە نوێنەری بەختەوەری ئەوانی دیکە بێت لەسەر بنەما و خواست و فرمانی پاڵنەری بەختەوەری تایبەت بەخۆی، بەڵام ویژدان ئیتر لەلای من خۆم ناڕەزایی دەربڕین و سەرزەنشتی پاڵنەری چەوساوەیە دژی چەوسێنەرەکەی، فۆیەرباخ ناخوازێ پاڵنەری یاخی بوون و ڕکابەری بەختەوەری نێوان ((من)) و ((تۆ)) ببینێ، مۆدێلە بنەڕەتییەکەی پێوەندی نێوان مرۆڤەکان لەلای ئەو بریتییە لە خۆشەویستی، بەتایبەتی هی ڕەگەزەییانە وەک پاڵنەری بەختەوەری مرۆڤەکان کە تەنیا هەر بە سایەی ڕازی کردنی پاڵنەری بەختەوەری ئەوانی دیکە ڕەزامەند دەبێ.

ئەوەی پێوەندی بە ڕکابەرێتی نێوان پاڵنەرەکانی (من)ەوە هەیە، ئەوە پێویستە من لە نواندن و شەڕی پاڵنەرەکاندا جۆرە تەرازوویەک بگرم و پەرەی پێ بدەم، کە دەبێ بۆ هەر پاڵنەرێک و بەپێی کات، یان لە کاتی دەست ڕۆیشتنی دوور و درێژی ئەوانی تردا خۆشگوزەرانی ئازادی دەستەبەر ببێ، بۆ نموونە دەبێ هاوکێشە لەنێوان پاڵنەری چێژتن و پاڵنەری کارکردن دەستەبەر ببێ، بنیادنان و دامەزراندنی ئاکار و کۆمەڵگا لەسەر بنەمای پاڵنەری سروشتی مرۆڤ، کاتێک دەستەبەر دەبێ ئەگەر هاتو بنەمای بەرینی پاڵنەری چەند (من)ی جیاواز نەگونجاوانە گەورە بێ، بۆیە فۆیەرباخ ئەو سنوورە لە بەزین نەهاتووانەی سروشتئاسا لە ئارادان، هی پاڵنەری ژیان بەسەربردن و بنیاد و سنوورە هەڕەمەکییەکانن لە یەکتری جیا دەکاتەوە، ئەمانە دەبنە مایەی ئەوەی مرۆڤ حەسوود و سەرزەنشتکار و تەماڵ و تەوەزەل و ڕادە و سنوور ڕێژی ئەوانی تر بێ، لە بنەڕەتدا، ئەوەی ڕاستی بێ، گووران و توانایی گەشەکردن و پەرەسەندنی مرۆڤ... ((لە ئازادییەکەی تێناپەڕێ و بە پێچەوانەشەوە)) (٣٥).

ئیتر پێوەری ئەرستۆتالیس دەربارەی

ناوەڕاست وەک نموونەیەک بۆ تەرازوو وەرگرتنی ئەم پاڵنەرە لە (من) دایە، ڕکابەریکردنێکی بنەڕەت شیاوەکیانە لەنێوان کۆششی پاڵنەری بەختەوەری من و هی ئەوانی دیکەدا تەنیا هەر بەهۆی مۆدێلی بنەڕەتی خۆشەویستی هەستەکییەوە دەبێت، ئەوەی کە نموونەییانەیە بۆ هەموو پێوەندییەکی نێو مرۆڤەکانی بەختەوەریی تایبەتی هەر بەهۆی بەختەوەری ئەوانی ترەوە دابین دەبێ، ئەمە لەخۆیدا گونجاو و لە بارە کە فۆیەرباخ توانیویەتی دەستبەرداری تیوری- ڕێبازی ڕاوێژکاریی ببێ، چونکە لەودا هەمیشە تەنیا هەر هەمان چوارچێوە- نموونە توێژینەوەی لە بارەوە کراوە، بەتایبەتی بۆ ئاکاری نوێ ئەو ڕاوێژکارییە گرنگ نییە، بەڵکوو ئەوی گرنگە هۆشیارییە، لە کاتێکدا ئەوانی تر پێ لەسەر هەبوونی ڕیفۆرمی باشتری مرۆڤیانە، یان شۆڕشی دەزگا و دامەزراو و شێوازی کۆمەڵایەتی و پیشەسازی (سنعات) دادەگرن، فۆیەرباخ پێ لەسەر ڕیفۆرم (چاکسازی)، یان شۆڕشی هۆش و هۆشیاری دادەگرێ کە لێیەوە- بۆ مرۆڤی نوێ- دەزگا و دامەزراوەکانی دەوڵەت، کۆمەڵگا و بەرهەمهێنان دەبن بەناچاریی، پێویستە بگۆڕدرێن، یان ئیتر گۆڕانە شیاوەکییەکەیان بایەخی نامێنێ، یان بێ کەڵک دەبێ، لە جێگای تیورییە کۆنەکە، نەک پراکتیکی ڕاستەوخۆی سیاسی، نەک کاروچالاکییەکی ڕاستەوخۆی کۆمەڵایەتی، یان ئابووری سیاسی، بەڵکوو یەکێکی نوێ دادەنرێ، فەلسەفە کۆنەکە- بە وەرچەرخانێکی کۆپەرنیکۆسییانە - بە فەلسەفەیەکی نوێ جێگاکەی دەگیرێتەوە.

فەلسەفەیەک بەڕاستی و بێ دوودڵی کردن دەستپێکە ئەنترۆپۆلۆجییەکەی بێ چەند و چۆن و پێداگرییانە دەبێتە مۆدێلێکی نەگۆڕی بنەڕەتی گشت پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکان. ئەو لە بەرانبەر هزرمەندانی سەردەم و هاوچەرخاندا لە چاو: کارل مارکس و لۆرێنتس فۆن شتاین، تەنیا ئەم- دووانە ناودەهێنین- بەڕاستی لە هەمەڕەنگیی زانین و شارەزایی ڕوونکردنەوەی کۆمەڵایەتی و پراکتیکی سیاسیدا لاواز و هەژارە.

ئەگەر نووسینەکانی فۆیەرباخ و ئەوانەی دوایی لەگەڵ پرۆگرامە تایبەتییەکەی فەلسەفەی نوێدا بەراورد بکەین و بەو پێوەرە هەڵیان بسەنگێنین، ئیتر ئەوەی دەمێنێتەوە، تاڕادەیەکی زۆر ڕازیمان ناکات و دەستخەڕۆ دەبین! لەو جێگایەی توێژینەوە و کاری سیستمیانە پێویست دەکات، لەوێ مرۆڤ شێوازی چیرۆکنووسین، وتاردان و ساکار و سادەیی و تێهەڵچوونەوە دەبینێ! تێزەی ئەو مرۆڤەی کە وەک تاکێک، تەنیا لە پێوەندی نێوان (من) و (تۆ) دا گەوهەرێکی هەستەکی زیندووی بەختەوەر دەبێ، لە چوارچێوە هەمەکییە گشتییەکەدا قەتیس دەبێ، کە لەپراکسیسی سیاسی و کۆمەڵایەتی و تاکەکاندا ڕاستەوخۆ توانایی بوون بە (ڕاستەقینە) و جێبەجێ کردنی نییە. لە نارێئالستییە هەمەکییە گشتییەکەیدا بە چەواشە بەکارهێنانی ئیدیۆلۆجی، لە چالاکی نامرۆڤی شاردراوە و پەردەپۆش کراو و بنیادنراو ((برای گەورە)) خۆی دێتە پێشەوە.

ئەدەبی نووسراوەی ((تۆ)) وەک ناوونیشان دەبێتە دەستەواژەیەکی زبری وشک، دواتر دەکرێ مۆنۆلۆجێکی بێ کۆتایی مرۆڤ بێ کە تاک و تەنیایە و بەپێی زانست و لە سۆنگەکەیەوە بێ سوود و بێ بڕشت و بێ بەر دەبێ. نموونە پەسندەکەی لۆدڤیک فۆیەرباخ دەبێ؟! ئەو نموونەی مرۆڤی نوێ و سروشتی

ئاسایی نەبووە کە بەپێی حەز و ئارەزوو پۆلێن کرابێ. ئەو نە مرۆڤی ڕێنێسانس بووە کە حەز و ئارەزووی هەستەکی و سروشتی گیانی خۆی بێ چەند و چۆن هەتا سەر چێژتبێ و نە ئەو کەسە بووە کە بەلای کەمەوە بە هەژموون و دەسەڵاتەکەی دابونەریتی مەدەنی و وردە بۆرجوازی سەردەمی خۆی بریندارکردبێ، تەبایی و پێکەوە گونجانی سنووردارى هاوسەرگیری و کارکردن و سەرجەم چێژی ڕۆژانە ژیانی هزرمەندێکی پێوەندی لاواز بەو ئاراستەیەدا تەکان دەدا- لەبیر بچێتەوە، هەژار و نەدار بێ، نابینابێ- بەبێ ئەوەی لەلایەن تێکڕای جیهانی مەزنەوە هەستی پێ بکرێ لە ژیان جیاکراوەتەوە، ڕاستی بە خاک سپاردنەکەشی تەنیا بۆ چەند ڕۆژێک دەکات بە کەرەستە و بابەخی حەزی سیاسەتی ناوچەیی، بەڵام ئایا ئەمە چی بە پرۆگرامی فەلسەفەی نوێ دەڵێ و دەگەیەنێ؟! هێزی تەقینەوەی دەستپێکەکەی و فاکتی وەرچەرخانێکی کۆپەرنیکۆسیانە کە لە فەلسەفەدا دوای درێژایی سەدان ساڵ هەژموون و دەسەڵاتی هزری مێژوویی و ترانسندێنتالی جوولەکە و مەسیحی هیچ کارێکیان لێ نەکراوە.

ئەو ڕاستەقینەیەی فەلسەفەی نوێ کاریگەری و مەترسییەکەی بۆ سەر بیری مێژوویی کلاسیکی بە ئاشکرا وا نیشانی دەدات وەک هەموو ئەو هێرشانەی لاهووتییەکان کرانە سەر فۆیەرباخ، کتێبە یەکلایی کەرەوەکەی فرەدریش ئینگڵز ساڵی ١٨٧٠ز بەو مەبەستە بووە کە گرووپە هەمەڕەنگ و جیاوازەکانی بیرمەندانی ئازاد و ڕۆشنبیرانی سۆشیالیست خوازان و کارگەران پشت ئەستوور بە پرۆگرامی مارکس- ئینگڵز داکۆکی و بەرگری بکەن. بەهێرش بردنە سەر فۆیەرباخ، ئینگڵز ویستوویەتی ((سۆسیالیستییە ڕاستەقینەکان)) و (ئایدیالیستییە) سۆسیالیستەکانیش بپێکێ، ئەوانە گشتیان دەیانویست لە جێگای ئیپستمۆلۆجی زانستی، ڕستە و دەستەواژەی کۆنی ئەدەبی دابنێن و لەجیاتی ڕزگارکردنی پرۆلیتاریات بەهۆی گۆڕینی سەرتاپاگیری ئابووریانەی بەرهەم هێنان، خۆشەویستیان کردووە بە هۆکاری ڕزگاربوونی مرۆڤ (٣٦). لە بەرانبەر هزری قیامەت و دنیاخراپ بوونی لاهووتییە بڕوا بوون بە مێژووە پێشکەوتنەکان و فەیلەسووفان، فۆیەرباخ شکست و هەرەسهێنانی هەمیشەیی سروشتی مرۆڤی لە بەرانبەردا داناوە. تەنیا هەر بە پشت بەستن بە لە گۆڕان نەهاتنی سروشتی مرۆڤ توانیویەتی بەگشتی فەلسەفە و لاهووت بە ڕێبازە هەمەجۆرە جیاوازەکانیانەوە بپێکێ و پێکەوە بیانخاتە لاوە. ئەمانە چەند مۆدێلێکی هزر و بیرکردنەوەی ئومێدیان بە کامڵی و تەواوەتی جیهان و مرۆڤ هەیە لە چوارچێوەی پشت بەستن بە پرۆسەیەکی پێشکەوتنی مێژوویی کە ئۆنتۆلۆجیانە (٣٧) بنیاد بنرێ و دابمەزرێ.

هێز و توانایی و تووێژی نەپساوەی ڕێئالیستیانەی فەلسەفەی نوێ، لە پشت بەستندایە بە لە گۆڕان نەهاتنی سروشتی مرۆڤ، چونکە ئەو دژی ئەوانەیە کە باوەڕی سیاسی و فەلسەفەیی قیامەت و دنیاخراپ بوونیان هەیە. ئەوان لەو باوەڕەدان کە دەچنە ژێرباری پەرەسەندن و پێشکەوتنی مێژوو و لێوەی بەرپرسن. سەرلەنوێ هاتنەوەی هەمان شت لە سروشتدا توانایی نە گۆڕان لە سروشتدا لێرەدا نە گۆڕانی مرۆڤ- وەک خواستی بەختەوەری، لە سەرەو دڵ گەوهەری وەک یەک لە شایستەییدا دەکات بە مەرج،

ئیتر لەو سۆنگەیەوە و بەو مەبەستە هەمیشە هێرش براوەتە سەر فەلسەفەی فۆیەرباخ لەوەدا کە شۆڕشی جۆری بیرکردنەوەیە، کە وەرچەرخانێکی کۆپەرنیکۆسییە، ناکردنی بیرۆکەی دنیایی و نادنیایی ڕێبازی باوەڕبوون بە قیامەت و خراپ بوونی دنیا دەگەیەنێ.

بەهۆی گوژمەی ئەو نووسین و باسکردنەی ئەو فەلسەفە نوێیە (٣٨)، دەبێ و پێویستە، بۆ نموونە، بە کورتییەکی ناشایستە، دوو هەڵوێستی سوودبەخشی سەردەم ناوبەرین کە کۆپەرنیکۆسییەکەی فۆیەرباخ وەک فاکتێک پێشییانە گریمانە دەکەن:

کاڕڵ لۆڤیت: لە بنەما بنەڕەتییەکانی ڕێبازی (هەستەکی و ئەوی دی ویست)ی فۆیەرباخەوە هەنگاو هەڵدەگرێ، شیکردنەوەی فینۆمینۆلۆجیانەی ستروکتوری (بنیادی) هاوچەرخ پەرەپێ بدات و ڕەنگ برێژێ (٣٩).

شیکردنەوەکانی لۆڤیت دەکرێ وا بخوێنرێنەوە کە پێشەکییەکی ڕەخنەگرانەی ڕێبازی نوێی ئاکار و تیوری کۆمەڵگا و ڕەخنەکردنی ئۆنتۆلۆجییانەی ئەنترۆپۆلۆجی (زانستی مرۆڤ) و ئامانجەکانی مێژوون. لە بەرهەمەکانی دواییدا لۆڤیت دەستپێکەکەی فۆیەرباخ فراوانتر دەکات لەوەدا کە ئەو مرۆڤی تاک لە ڕۆڵی ئەوی تردا هیچی تر لەو چوارچێوە پێوەندییەی (من و تۆ) کە لە پاشماوەی سروشت دابڕاوەدا نابینێ، بەڵکوو ئەمە لە پێوەندی نێوان جیهان و جیهانی مرۆڤدا ڕێک دەخات بەوەی کە جیهان لەسەرووی جیهانی مرۆڤەوە دێت: سەرجەمی جیهان کە لە سروشتەوە پەیدا بووە هیچی تر جیهانێکی مرۆڤ نییە، مرۆڤ کە نامێنی و لە ناو دەچێ ئامانجی سەرجەم و تێکڕای داهێنان نییە (خەڵق) کە هەمیشە (٤٠) لە گۆڕاندایە.

ئەگەر نامۆبوونەکەی ڕیواقی (ستۆوا)ی ئەو ڕەوشەی دژ بە فەلسەفەی مێژوو تۆزقاڵێک گومان بوروژێنێ سەبارەت بە پرسی توانایی چوونە ژێر باری بەرپرسیاریەتییەوە لە بارەی بە ڕێئالیستی کردن و بەدیهێنانی ((مرۆڤی نوێ- مۆدێرن)) و ((فەلسەفەی نوێ)) ئەوە کۆشش و هەوڵەکەی سایکۆلۆجی (دەروونزانی) کۆمەڵایەتی ئێریش فرۆم دەربارەی پلانی مرۆڤ پەروەرانە، بە سایەی فرۆیدەوە دەربڕ و نواندنی ئەنجامێکی تری شیاوەکی بارگۆڕینی فەلسەفەی فۆیەرباخە:

بە بەروبووم و بە برشتکردنی چاکسازی هۆشیاری بۆ چاکسازی کۆمەڵگا و وەک نەخشە و پلانێکی تەکنۆلۆجی پرۆسەی کۆمەڵایەتییە (٤١).

فرۆم وەک فۆیەرباخ لەوەوە هەنگاو هەڵدەگرێ کە دەشێ و لە کردن دێت، مرۆڤ وەک گەوهەرێکی سروشتی، پێوەری ئاکاریی گونجاوی بابەتییانە سروشتی دابنێ و ڕەنگ برێژێ، واتە دیار و دەستنیشانی بکات چی باش و بە سوودە بۆ کرانەوە و گەشەکردنی توانایی و شیاوەکییەکانی سەرجەم مرۆڤ (٤٢).)) ئەو دەخوازێ شیکردنەوەی نەزم و سیستم: مرۆڤ بە بەشێکی سەرەکی و گرینگی جیانەبووەوە لە تیوری بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا و ئابووری دابنێ و مودێلێکی کارەکتەری بنیادنەرانە ڕەنگ برێژێ کە ئەوپەڕی چالاکی و خزمەت و کەمترین بە فیرۆدانی وزەی لێ بکەوێتەوە، ئەمەش بەپێی پلان ئەوە دەگەیەنێ کۆمەڵگایەکی پیشەسازی (سنعات) دابمەزرێنێ کە دەبێ بە سەنتەر و ناوەندی گەشەکردن و کرانەوەی مرۆڤ، بەڵام نەک بۆ بەرهەمهێنانی زۆر و زەبەندە و مشەو بەکاربردن، توانایی و شیاوەکی ڕشتنی ڕەنگی کارەکتەری بنیادێکی مرۆڤی لە پێگەدا سنووری

خواست و بڕیارەکەی فۆیەرباخ دەربارەی سروشتی (سروشتیانە) دەبەزێنێ و تێدەپەڕێ، لەوێ فرۆم لە شیاوەکی توانایی کارلێکرانی مرۆڤ بە ڕێگای تەکنیکەوە لە چوارچێوەی پانتایی جیهاندیدی فۆیەرباخ لە سروشتدا بەهۆی بەڕێوەبردنی نەخشە بۆڕێژراوی کۆمەڵگا و ئابووری وەک کارێکی پراکتیکی بە بڕشت و سوودبەخش بیری کردووەتەوە، گۆڕینی سروشتی مرۆڤ نەخشەی بۆ نەکێشراوە، پتر لە پاشەکشەکار، کە دەپرسێ: ئایا پێویستە مرۆڤی نەخۆش دابهێنین بۆ ئەوەی ئابوورییەکی ساغ و دروستمان هەبێ؟ پرسیار لە بارەی ((باشترین)) لە جیهاندیدە سیستمەکەوە کە (مرۆڤە) بە ئاماژەدانیشەوە بە بنەمای ((ناوەڕاست))ی ئەرستۆتالیس چییە؟ لە وەڵامدا دەڵێ: ئەگەر بێتو هەمووان بە باشترین شێوە و بە تەواوەتی توانایی هێز، خۆیان گەشە و پەرەپێ بدەن و کەمترین بەریەک کەوتن و وزە بە فیڕۆدان لە مرۆڤدا لە ئارادابێ و لەنێوان مرۆڤ و مرۆڤدا و لەنێوان مرۆڤ و دەوروبەردا، ئامانج بەدی دێت (٤٣).

ئاماژەدان بە فرۆم و لۆڤیت ڕوون دەبێتەوە کە بە چ ڕێگا و شێوازێک پێویستە بارگۆڕینەکەی فۆیەرباخ بە بڕشت و بەرووبوومی هەبێ و ڕاستەقینە بێ؟ لە پشت بەستنی دژە فەلسەفەی مێژوو بە سروشتی مرۆڤ، لە ئاوێتەکردنی توانایی ژیرەکی لەنێو بنیادی سروشتی پێداویستی مرۆڤدا هەروەک ئەو گەوهەرەی بە هەمان پێوەری وەک یەک لە کەللە و دڵ پەیدابووبێ و لەنێو پرۆگرامی دیالۆگیدا تەنیا هەر ئەوەی بە شارەزایی و ئەزموونە لە بەرەوپێشچووندا پەی پێ دەبرێ، دەبێ بەڕاستی و ڕاستەقینە. لەو سێ بنەمایەدا کەموکووڕی ڕێئالیستی سیاسی پەیدادەبێ، بەپێی بۆچوون و لە سۆنگەی ئامانجی دواڕۆژییەکانی لاهووت و دنیایی کە بەبێ کۆڵدان و ڕادیکالیانە هەوڵیان بۆ دەدرێ، وەک ڕزگارکار و ئاشتیپارێز کاریگەر و کار دەکات. بە پێچەوانەی ئامانجە بەرز و مەزنەکانی فەلسەفەی مێژووی کۆن و نوێ ((فەلسەفەی نوێی)) فۆیەرباخ بەو ئاماژە کردەکییەی بە مرۆڤ کارا دەبێ کە وەک ((من و تۆ)) نا کامڵە و نا فەلسەفەییە! هەروەها بە دژە فەلسەفە ناودەبرێ- مۆدێلی ئێپستمۆلۆجی ڕاستی (حەقیقەت) کە دەبێ هەر بە شێوازی دیالۆگ پەی پێ ببرێ و بزانرێ، لە پێوەندی مرۆڤ بە مرۆڤەوە پێوەندییەکی دوو جەمسەری دەکات بە مەرج: وەک یەکی سروشتی و جیاوازی و وەک یەک نەبوونی مرۆڤ و هاوسەردەمەکانی. بەبێ وەک یەکی سروشتی لە توانایی ژیرەکیدا و لە بنیادی گونجاوی جۆرەکیدا هیچ جۆرە دیالۆگێک بوونی (٤٤) نابێ و نە لە ئارادا دەبێ، بگرە لە ڕەوشی لەیەکچوونی سروشتی مرۆڤ و هاوچەرخانیدا دیالۆگ بێ سوود و بێ کەڵک دەبێ، لە هەر جێگا و کاتێکدا گەیشتن بە (ڕاستی) وەک باشترین مۆدێلی ئێپستمۆلۆجی (زانین) دەکرێ کاریگەربێ، بەڵام ئەمە هەردەمێنێ کە ڕاستەقینە هەمیشە لە هەندەکی و وردەکاریدا دەکرێ قسەی لێ بکرێ و نیشان بدرێ. لە هەر جێگا و کاتێکدا توانایی ژیرەکی دەبێ بە دڵەڕاوکێ و نیگەرانییەوە هێمن و لەسەرخۆ بێ، بگرە سەرلەنوێ جارێکی تر پابەند بکرێ بە ئەرکێک بۆ سوودی مرۆڤ وەک گەوهەرێکی بەختەوەری و لەشساغی خوازی سروشتی، ئەوکاتە و لەوێ ئەرکێکی نوێ دەخرێتە سەرشان و ئەستۆی تاکەکان و کۆمەڵگا لەپێناوی مرۆڤدۆستی مرۆڤانی جیهانی

سـەردەم.

پرۆگرامەکـەی فۆیەرباخ لـە بـارەی فەلسـەفەی دواڕۆژەوە، دەخـوازێ ئـەو مرۆڤـەی بەهـۆی نامۆبوونـەوە نەخـۆش بـووە، هەروەهـا لەگـەڵ کۆمەڵگاکـەی جارێکـی دیکـە سـاغ و لەشسـاغ بکاتـەوە، نەیتوانیوە تا ئێسـتا هیچ ڕێئالیسـتییەکی فەلسـەفەیی و سیاسـی یەکلاییکـەرەوە بەدەسـت بهێنـی - دوور نییـە ئەمـەش بەهـۆی ئـەو کەموکورتیانـەوە بووبـێ کـە لـە کەسـایەتی نووسـەردا هەبووبـن - لەگـەڵ ئەوەشـدا وەک ئـەوەی فریدیـش هارمـز سـاغی کردووەتـەوە (٤٥) (١٨٤٥ز) هۆکارەکـە لـە دەروازەی پێشـەکییەکەی فەلسـەفەی نوێ و جێبەجێکردنی فەلسـەفەی نوێدا بووبـێ، لەوانـەش بـووە هێـز و توانایـی جیهانگـۆڕ لـە ڕەنگڕشـتن و نەخشەسـازی جیهانێکـی مـرۆڤ دۆسـتانەدا نیشـان بـدرێ. بەدڵنیاییـەوە، دوور نییە ئەمـە بـۆ نەخشەسـازی مرۆڤ دروسـتی بـەس نەبێ - دەکـرێ ئـەو ئەرکـە لـە کاتبـەدەرە، سروشـتی ڕەخنەگرانـەی هەبـێ، ڕەخنەکردنـی ئـەو لاهووتـی و میتافیزیککارانـەی دەخـوازن جیهـان چـاک بکـەن و ئەوانـەی لاهـووت، یـان میتافیزیـک تەنیـا هـەر بـۆ هێـز و دەسـەڵاتی تایبەتـی خۆیـان و بـۆ تـاڵان و بـڕۆ و دەسـکەوت بەکاردەهێنـن، ڕەخنەگرتنێـک بەرانبـەر بـە گشـت ئامانجـە بـەرز و خـوازراوەکان لـەم جیهانـەدا، تەنیـا شـتێک دەهێننـەوە یـاد و بەبیـر دەهێننـەوە: مرۆڤـی سروشـتی!

سەرچاوە و پەراوێز:

28- a,a, O, S.231.
29- a,a, O, S.231.f.
30- Werke. lll,. S.258.
31- a,a, O, S.358-363.
32- J.J.Rousseau, Schriften Zur Kultw, hg. k. Weigand 1955, S.4.f.

٣٣ - ئـەو پرسـیارەی لـە هەندێـک نووسـینی لاوەکیـدا کـراوە بریتـی بـووە لـەوەی: ئایا گەوهـەری ئاییـن چییـە؟ مرۆڤـە، یـان سروشـت؟

- Feuerbach: erste Anmerkung in: Das Wesen der Religion. In: Die Epigonen. 1849.

34- Feuerbach: Vorwort Zum lound letzten Band Sinener Werk 1866:

- لەوێدا وتراوە: مرۆڤ ئەوەیە کە دەیخوات.

35- Werke X.S.58. f.60. 62. 66,. 77.f.
36- Fr. Engels؛ L. Feuerbach.. S.23.
37- K. Lowith,: Weltgeschite und Heilgeschichte 1953, 4. Auflage. 1963. S.26.
38- H. H. Schrey, Dialogisches Denken. Darmstadt 1970.
39- K. Lowith, Das Individuum in der Rolle des Mitmensch, 2. Aufl. 1962.24.
40- a, ,a, O., S.IX؛ vgl.oben Anm32.
41- Erich From,. Aalytische Sozialpschlogie und Gesell schaftsteorie. 1970. S.166.
42- a. a., O. S.169- 172.
43- Werke. I. S.72.
44- Fr. Harms: Der Anthroplogismus in der Entwicklung der Philosophie seit kant. Leopziq. 1845. S.267.f.